

Datum: 20 februari 2014

Locatie: restauratieatelier Marjan de Visser
Van Limburg Stirumstraat 127/129 Den Haag.

Presentatie en bespreking van het verslag *Onderzoek naar de gebruikte materialen en technieken en de conditie van de gewelfschildering van Jacob Por uit 1923 in de Nieuwe kerk te Delft* door Susan Smelt en Marjan de Visser

Aanwezig:

Jos Snoek (Van Hoogervest Architecten),

Bernice Crijns (specialist Kleur en schilderijen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed),

Ramses Hertman (Restaurator van Meubels en Historische Binnenruimten)

Susan Smelt (Schilderijenrestaurator)

Marjan de Visser (Schilderijenrestaurator)

Uitkomsten van de presentatie en bespreking van het rapport:

Onbeantwoord gebleven vragen en nieuwe vragen n.a.v. de bijeenkomst.

Archief onderzoek

Wat willen we nog weten uit het archief (mogelijk info van De Fabriek) en in het archief van de schildersopleiding NIMETO. Welke informatie is er over Jacob Por en de schildering in de Nieuwe Kerk te vinden in het NIMETO archief?

- Wat is de informatiebron van de tekst op pagina 20 in het verslag van De Fabriek betreffende de verfrecepten en het laboratoriumonderzoek van Jacob Por?
- Wat is er na het ontstaan van de schildering met de schildering gebeurd: tijdsbalk. Is de schildering in het verleden behandeld bijvoorbeeld met pesticiden en hebben de vingerafdrukken op het hout in het gewelf daar mee te maken?
- Van wie zijn de potlood opschriften in travee 21 gedateerd 6/12/36 en 1937 en zijn er door deze personen restauratiewerkzaamheden verricht aan de schildering? Zo ja, welke?
- Van wie zijn de twee namen geschilderd in travee 17? Mogelijk waren ze leerlingen van Jacob Por die de schildering hebben uitgevoerd. Zijn deze namen te achterhalen, bijvoorbeeld in het archief van NIMETO?
- In het archief van Jacob Por bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort is een schrift gevonden met recepten van Jacob Por. Mogelijk kunnen deze recepten gerelateerd worden aan de materialen die gebruikt zijn voor de schildering in de Nieuwe Kerk te Delft. Deze recepten zijn handgeschreven en moeilijk leesbaar. Wie zou deze recepten uit kunnen typen?

Materiaal technisch onderzoek

- Wat is de samenstelling van de donkerbruine beits die onder andere in travee 5 en 6 is aangebracht? In overleg met de onderzoekers van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed kan de juiste onderzoeksmethode bepaald worden.
- Wat is de samenstelling van de afwerklaag van de schildering? En is deze origineel? Tijdens het bestuderen van travee 3 op 28 en 29 januari 2014 is een monster genomen van deze afwerklaag, (zie *Onderzoek naar de gebruikte materialen en technieken en de conditie van de gewelfschildering van Jacob Por uit 1923 in de Nieuwe kerk te Delft*, pp. 11, 12) Het bindmiddel

kan bepaald worden door middel van staining microscopie uit te voeren door Marjan de Visser en Susan Smelt en/of py-GCMS-analyse uit te voeren door Henk van Keulen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

- Onderzoek naar het degradatieproces van caseïne gebonden verven. Hoe verloopt het degradatieproces van caseïne en is hier literatuur over geschreven? Raadpleging van Henk van Keulen (onderzoeker RCE) en/of Jaap Boon (zelfstandig onderzoeker)
- Wat is de precieze samenstelling van het witte pigment en wat is de oorzaak van de afschilfering van deze verf? Erich Uffelman (Cincinnati Professor of Chemistry, Washington and Lee University), Jaap Boon en/of onderzoeker van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Is er een degradatieproces gaande in het okerkleurig pigment, waarbij het pigment verkleurd van geel naar zwart (mogelijk onder invloed van vocht)? Erich Uffelman (Cincinnati Professor of Chemistry, Washington and Lee University), Jaap Boon en/of onderzoeker van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Komen de witte vlekjes op het hout en de verf (zie *Bijlage I Legenda voor schaderapportage* no. 8, p. 3) overeen met de witte vlekjes op het zwarte marmer van het grafmonument?
- Waarvan is de kristalvorming bij de waterschade afkomstig (leisteen)?

Voorstellen voor conservering en restauratie

1. Onderste planken terugplaatsen met een tijdelijke consolidatie (CDD) zoals bij het uitnemen is gebruikt, zie Ramses Hertman.
2. Ontbrekende planken aanvullen bij de smalle stukken tussen travee 1 en 21 en de top van travee 11.
3. Klimaat, temperatuur en relatieve luchtvochtigheid, monitoren door het plaatsen van digitale datalogger(s). De meetgegevens minimaal twee volledige jaren opnemen. Met de gegevens in een Excelbestand eenvoudig diverse grafieken maken en verwerken in een psychometrische kaart. Zie: <http://archbpspomws1.bwk.tue.nl/Algemeen/Applicaties.aspx>. De uitkomsten van de psychometrische kaarten uitleggen aan de eigenaar. Hieraan kunnen consequenties voor de aanpassing van het binnenklimaat worden verbonden. Verder geen actieve conserverende handelingen meer uitvoeren.
4. Als test op travee 3 de schilferende witte verf consolideren met Klucel G (hydroxypropylcellulose). De keuze voor dit middel is bepaald door de eigenschappen zoals beschreven in de Bijlage IX. *'Van de vier laatst geteste middelen levert Klucel G acceptabele resultaten maar dit middel is niet 'watervast', bij lekkages of condensvorming zal het in oplossing gaan.* De eigenschappen van het consolidatiemiddel komen overeen met die van de verflaag in de huidige conditie. Het consolideren van matte poederende verf is echter niet reversibel.
5. Waterschade: donkere verkleuring in het hout en de kristallen verwijderen (zie *Bijlage I Legenda voor schaderapportage* no. 1 en 2, p. 1). Uit een kleine test (uitgevoerd 29 januari 2014 door Susan Smelt) is gebleken dat de kristallen oplossen in vocht en gedeeltelijk kunnen worden afgenomen. Echter vanuit de huidige situatie (het zicht vanaf de steiger) valt niet op te maken of de kristallen de esthetiek van de schildering verstoren. Mogelijk is het daarom niet noodzakelijk om ook de kristallen te verwijderen.

Wat betreft de donkere verkleuring in het hout adviseren wij om het hout zoveel mogelijk te reinigen van de zwarte aanslag. Uit de test op 29 januari blijkt dat met vocht het donkere vuil gedeeltelijk kan worden afgenomen. Door aanpassing van het water met speciaal reinigende middelen, volgens de methode ontwikkeld door Richard Wolbers (Associate Professor,

Coordinator of Science and Adjunct Paintings Conservator, University of Delaware), denken wij betere resultaten te behalen.

De plekken die niet gereinigd kunnen worden zouden geretoucheerd kunnen worden. Wij denken hierbij ALLEEN aan de grote plekken op travee 3, 11 en 19 op het hout van de onbeschilderde vlakken en niet tussen de geschilderde vormen. Het retoucheren tussen de schildering vinden we een te grote inbreuk op de schildering. De keuze voor het retoucheermiddel zal moeten worden bepaald door middel van testen. De criteria waaraan het retoucheermiddel moet voldoen zijn: reversibiliteit, dekkend vermogen, glans en het gebruik/verwerkbaarheid. Ook moet worden getest of het hout voorafgaand aan het retoucheren moet worden geïsoleerd om uitbloei van de verkleuring van het hout in de toekomst te voorkomen.

6. Na terugplaatsing van de planken het hele gewelf per travee en ook de onderste detailfoto per travee opnieuw fotograferen onder dezelfde omstandigheden als de eerste fotografie sessie. (zie *Onderzoek naar de gebruikte materialen en technieken en de conditie van de gewelfschildering van Jacob Por uit 1923 in de Nieuwe kerk te Delft*, p. 4.)
7. Een detail foto maken van de dubbele signatuur in travee 17.

Samenvatting advies:

Wij adviseren om zo mijn mogelijk in te grijpen in de gewelfschildering van Jacob Por in de Nieuwe Kerk te Delft. Het door ons opgestelde onderzoeksrapport kan worden beschouwd als een 0-meting. De foto's met schademarkeringen geven namelijk een zeer gedetailleerd beeld van de huidige toestand van de schildering. Helaas ontbreekt er nu nog enkele materiaaltechnische kennis over de schildering, de historie van het werk en het klimaat in de kerk. Het completeren van informatie over de schildering is noodzakelijk om de veroudering van de schildering te bepalen en te kunnen monitoren in de toekomst. Deze informatie is niet alleen relevant voor het onderzoek naar deze schildering, maar zeker ook voor andere werken uit deze periode. De schildering van Jacob Por in de Nieuwe Kerk te Delft kan hiermee dienen als voorbeeld voor andere schilderingen in historische interieurs zoals kerken. Kennisoverdracht is hier onderdeel van. Zonder ingrijpen is en blijft de schildering een **historisch document**.

Wij adviseren dan ook om eerst zoveel mogelijk onderzoek te verrichten en het klimaat voor de komende twee jaren te meten. De enige noodzakelijke actieve conserverende behandelingen zijn a) het aanvullen van de ontbrekende planken naast travee 1 en 21 en b) het terugplaatsen van de uitgenomen planken, waarbij een tijdelijk consolidatiemiddel zal worden gebruikt.

Als optie om te toetsen of **niet ingrijpen** beter is dan **ingrijpen** stellen wij voor om alleen in travee 3 een conserverende en esthetische behandeling te laten uitvoeren. a) de consolidatie van de witte verf met Klucel G, b) de kristallen en de zwarte laag zo veel mogelijk te verwijderen en eventueel te retoucheren.

Mocht u interesse hebben in de overige voorstellen voor actieve conservering en restauratie, dan kunnen wij testen uitvoeren om het juiste reinigings- en retoucheermiddel te bepalen.

Reinigings- en retoucheertesten

- Verschillende retoucheermiddelen testen om de donkere verkleuring van het eikenhout te maskeren.
- Verschillende buffers en chelators testen om het donkere vuil en de verkleuring van het eikenhout te verwijderen.

30 uur (2 restauratoren 2 dagen)

Begeleiding en overdracht indien wordt gekozen voor reiniging, consolidatie en retoucheren

- Overdracht van kennis over de techniek, de verf en de schades in het gewelf aan de uitvoerende restauratoren.
- Begeleiding uitvoerende restauratoren in het restauratieproces.

Lopende uren.

Presentatie en uitleg eigenaren

- Presentatie van ons onderzoek aan College van Kerkrentmeesters.

6 uur (inclusief voorbereiding).